

३. खंडपाणाए चउरत्तणं

प्राचीन काळापासून भारतीय स्त्रिया ह्या सर्व क्षेत्रात श्रेष्ठ असल्याचे विविध ग्रंथातून वर्णिलेले दिसून येते. कौटुंबिक जबाबदारी सांभाळण्यापासून ते मृत्यूसारख्या संकटावरही मात करणाऱ्या सावित्रीसारख्या अनेक स्त्रिया या भारतभूमीत होऊन गेल्या. त्यांच्या या अफाट शक्तीस पाहून कोणी त्यांना शक्तीदेवता मानले तर कोणी त्यांचे आर्थिक नियोजन पाहून त्यांना धनलक्ष्मी म्हटले. त्यांचे बुद्धीचातुर्य आणि कलागुणातील श्रेष्ठत्व पाहून कोणी त्यांना विद्येची देवता सरस्वती म्हणून सन्मानित केले.

आधुनिक काळात तर स्त्रिया पुरुषांच्या बरोबरीने प्रत्येक क्षेत्रात यशस्वीपणे आपली जबाबदारी सांभाळत असलेल्या दिसून येतात.

स्त्रियांचे हे श्रेष्ठत्व जाणून आ. हरिभद्रसूरींनीही आपल्या 'धूर्ताख्यान' या प्राकृत काव्य ग्रंथात खंडपाणा या धूर्त स्त्रीच्या बुद्धीचातुर्याचे, अभ्यासवृत्तीचे, धैर्याचे तसेच दातृत्वाचे वर्णन केलेले आहे. एवढेच नव्हे तर हजारो धूर्तांचे प्रमुख होण्याचा मान ती कसा मिळविते तेही या 'धूर्ताख्यान' ग्रंथात स्पष्ट केले आहे.

आ. हरिभद्रसूरी हे प्राकृत साहित्यातील एक श्रेष्ठ ग्रंथकार होते. त्यांनी आपल्या विनोदी व व्यंगात्मक शैलीने धार्मिक ग्रंथातील अविश्वसनीय घटनांवर टीका करून ग्रंथातील घटनांना वास्तविक स्वरूप देण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो. या ग्रंथातील मूलदेव, कंडरीक, एलाषाढ, शश आणि खंडपाणा या पाच धूर्तांच्यापैकी खंडपाणा ही एक धूर्त स्त्री व्यक्तिमत्त्व होय. ती आपल्या बुद्धीचातुर्याने सहकार्यांना भोजन कसे मिळवून देते, ते या कवितेतून स्पष्ट केलेले आहे.

सा (खंडपाणा) भणइ हसंता 'पुर्व्विं विण्णाविया मया तुब्भे।
भो, गव्वमुव्वहंता ओहसह सव्वे मं अबुद्धिया' ॥1॥

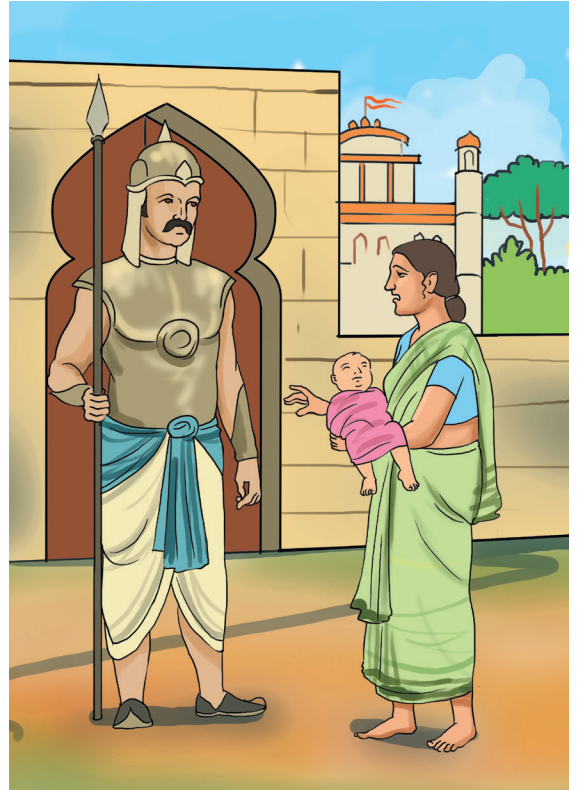
'उप्पत्तिय-बुद्धीए अम्हे अभिसंधिया तुमे सुयणु।
तो सव्वे वि भणामो अम्हं भत्तं पयच्छाहि' ॥2॥

'बाढं' त्ति भणिऊणं पेयवणं सा गया सुबीहणयं।
अचिर-विमुक्कं बालं खंडा तं गिण्हिऊण ण्हावइ ॥3॥

अब्भंगेऊण तयं जर-चीवर-सुसंगयं करेऊणं।
उज्जेणीइ पविट्ठा सिट्ठिस्स घरं धण-समिद्धं ॥4॥

दिट्ठो अणाइ सिट्ठी आसणोवविट्ठो जणेहि परिकिण्णो।
भणिओ अणाए 'भाओ, सुत्तिय-धूया मि दुगइया ॥5॥

कइवय-दिवस-पसूया अबंधवा असरणा विदेसत्था।
तुब्भे महप्पभावा पिइहर-मुल्लं ममं देह' ॥6॥

सिद्धी वाउल-चित्तो पुणो पुणो तीइ उच्चरंतीए।
रुसिओ भणइ पुरिसे 'सिग्धं नीणेह दमिय' त्ति ॥7॥

'निग्गच्छसु' त्ति भणिया अह जंपइ 'मा छिवसु बालस्स।
अन्नं ठाणं बप्पिकयं तो मे मा पिल्लेह' ॥8॥

निग्गच्छिउं नेच्छइ तेहिं च पुरिसेहि पिल्लिया सहसा।
धरणीयले निवडिया भणइ- 'मह मारिओ पुत्तो' ॥9॥

हा मज्झ अणाहाए नाहो होहि त्ति चिंतत्तीए।
सो वि मणोहर-तंतू छिन्नो निच्छित्त-गत्तेहि ॥10॥

'भो पिच्छह, जण-समुदय इमेण धण-गव्विएण वणिएण।
अट्टारस-दोस-विवज्जियाइ मह मारिओ पुत्तो' ॥11॥

अह पहरिउमारद्धा सीसे य उरे य असाहारं।
भणइ सिद्धि 'मज्झं भगं भिक्खा-कवालु' त्ति ॥12॥

तो सिद्धि आदणो सव्व-पयत्तेण परियण-समग्गो।
अणुणेइ विलवमाणि करेह मा सुयणु बोलं त्ति ॥13॥

दिन्ना य कणिया सा भणिया 'धित्तूण वच्चसु पुत्तं।
मा रुयसु, मा य कंदसु तुह एत्तियं जीवणं दिन्नं' ॥14॥

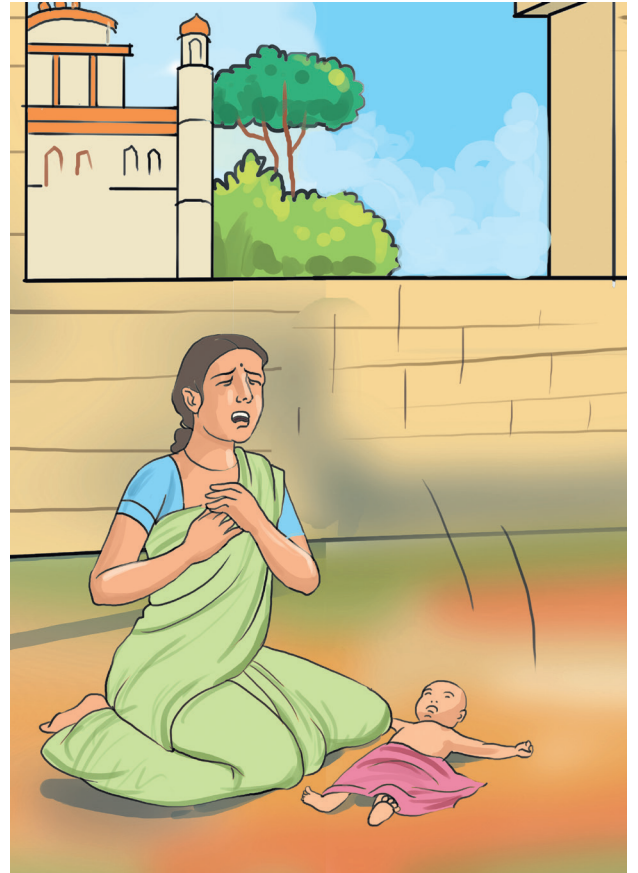
धित्तूण कणियं मयं कलेवरं च सा तओ अइक्कंता।
सिद्धिस्स निराबाहं जायं दाण-प्पभावेणं ॥15॥

सिसु-मडयं छड्डित्ता खंडा विउलत्थलाह-परिसुद्धा।
मणि-कणय-रयण-मुत्तिय-चमर-समिद्धं गया हट्टं ॥16॥

काऊण य विणिओगं तेसिं धुत्ताणं सीय-विहुराणं।
बहु-खज्ज-पिज्ज-कलियं सुसक्कयं भोयणं देइ ॥17॥

भुत्तयंतेहि तओ सव्वेहिं पि हट्ट-तुट्ठ-मणसेहि।
भणिया य खंडपाणा सुजीवियं जीवियं तुज्झ ॥18॥

जं ते बुद्धि-बलाओ धुत्त-जणो निज्जिणित्तु सयराहं।
संतोसिओ खु हत्थो विउलेणं भत्त-पाणेणं ॥19॥

अबुद्धिधय (अबुद्धिक) - निर्बुद्ध, मूर्ख
 अभिसंध - फसविणे, पराभव करणे
 पयच्छ - देणे
 बाढं - ठीक आहे, अशी स्वीकारसूचक उक्ती
 पेयवण - स्मशान
 सुबीहण - अतिशय भयानक
 जर - जीर्ण, जुने
 चीवर - वस्त्र
 परिकिण्ण - वेष्टित
 दुग्गय - दरिद्री, विपत्तिग्रस्त
 बप्पिकयं - आधार, आश्रय घेईन

पिडहर - पित्याचे घर, माहेर
 पिल्ल (पीडय्) - पिडणे, त्रास देणे
 भिक्षाकवाल - भिक्षापात्र
 आदण्ण (दे) - व्याकूळ
 बोल (दे) - कलकल, कोलाहल, बोलणे
 कणिया (कर्णिका) - मुद्रिका, अंगठी
 कंद (क्रन्द) - आक्रोश करणे
 सयराह - शीघ्र, एकाच वेळी
 सुत्तिय - ब्राम्हण
 हट्ठ - बाजारपेठ
 निज्जिणित्तु - जिकले

कृती

1. थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- खंडपानाने व्यापाऱ्याला कसे फसविले ते तुमच्या शब्दांत लिहा.
- खंडपानाने धूर्त मित्रांना भोजन कसे दिले ते स्पष्ट करा.

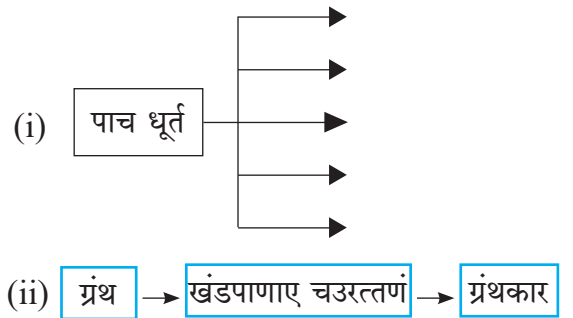
2. असे कोण म्हणाले ?

- अठरा दोषाने रहित अशा माझ्या मुलाला मारले.
- ताबडतोब हिला बाहेर हाकला.
- उपजत बुद्धीने आम्ही तुला शरण आलो आहे.
- ‘भिक्षापात्र हेच माझ्या भाग्यात आहे.’
- ‘हे सुंदरी, कोलाहल करू नकोस.’

3. संदर्भासहित स्पष्टीकरण करा.

- ‘भाओ सुत्तिय-धुया मि दुग्गइया।’
- ‘मा छिवसु बालस्स अन्नं ठाणं बप्पिकयं ता मे मा पिल्लेह।’
- ‘धण गव्विएण वाणिएण अट्ठारस-दोस विवज्जियाइ मह मारिओ पुत्तो।’
- ‘मज्झ भगं भिक्षा-कवालु त्ति।’

4. आकृती पूर्ण करा.

5. समानार्थी शब्द लिहा.

- (i) धूया →
- (ii) वणिय →
- (iii) धरणी →
- (iv) पुत्त →

6. वर्ण बदल स्पष्ट करा.

- (i) पुव्विं →
- (ii) पेयवण →
- (iii) उज्जेणी →
- (iv) पुत्त →
- (v) दुग्गय →
- (vi) कण्णिया →

7. रूपे ओळखा.

- (i) वच्चसु
- (ii) भणइ
- (iii) होमि
- (iv) जंपइ
- (v) देह

